

Webrecensie BMGN 126:1 (2011)

Vis, Jurjen, *Liefde het fundament. 400 Jaar Roomsch Catholijk Oude Armen Kantoor in Amsterdam* (Amsterdam: Boom, 2008, 298 blz., ISBN 978 90 8506 549 4).

Het Roomsch Catholijk Oude Armenkantoor (afgekort RCOAK) behoorde eeuwenlang tot de dragers van de katholieke traditie in de hoofdstad. Het was een stichting waar arme ouden van dagen van katholieke huize zich in tijden van nood op konden verlaten. Haar werk ten behoeve van deze oude armen begon al tijdens de eerste jaren na de Reformatie. De precieze ontstaansgeschiedenis van deze liefdadigheidstichting is niet bekend. Duidelijk is echter dat de katholieken van Amsterdam al kort na de Alteratie in 1578 – de stad bekeerde zich relatief laat tot het protestantisme – de zorg voor hun hulpbehoevenden noodgedwongen in eigen hand namen. Deze steun moest voorlopig in het verborgene plaatsvinden. De eerste tekenen dat er sprake was van een georganiseerde ouderenzorg dateren dan ook pas van na 1600.

In de daaropvolgende eeuwen bouwden de Amsterdamse katholieken een omvangrijke charitatieve organisatie op die duizenden armen ondersteunde. Vis beschrijft op levendige wijze de problemen waarmee de ‘bezorgers’ en later regenten die het kantoor bestuurden, worstelden. De bezittingen groeiden, maar de opbrengsten uit dit vermogen en van de wekelijkse collectes waren bij lange na niet voldoende om de steeds groeiende schare behoeftige armen in de hoofdstad te voorzien van het broodnodige. Toch behoorde de stichting tot de bolwerken van de katholieke elite en ontwikkelde zij een eigen regentencultuur. Het lidmaatschap van het regentencollege gaf aanzien en het RCOAK vestigde zich in 1772 op een prominente plaats aan de Keizersgracht. Nadat de Stadsschouwburg door brand was verwoest, kocht de stichting het vrijgekomen perceel in het hartje van de stad. De bedeeden konden zich melden bij de achterpoort aan de Prinsengracht.

In de eerste helft van de negentiende eeuw groeide het aantal armen in de stad als gevolg van de economische malaise sterk. De zorg van het RCOAK, hoe welkom ook, was slechts een druppel op een gloeiende plaat. Geen van de bedeeden kon leven van de uitkering en de bedeling met zijn lange rijen wachtenden werd steeds meer als een vernederend anachronisme ervaren. De

omvangrijke erfenis van de jong overleden baron Van Brienen die het RCOAK in 1858 ontving, bood uitkomst. In 1866 opende St. Jacob, het op dat moment grootste katholieke oude mannen- en vrouwenhuis van Nederland, zijn deuren. Het RCOAK financierde de bouw van dit enorme gesticht met de erfenis van Van Brienen. Na de overdracht van de armenzorg aan de parochiale armbesturen in 1920 kon het RCOAK zich geheel richten op de exploitatie van St. Jacob. Het tehuis ontpopte zich in de loop der jaren tot een financiële molensteen voor de stichting ook al financierde de overheid inmiddels een groot deel van de exploitatie. Na een grondige verbouwing, die de stichting geheel uit eigen middelen financierde, kwam daarom in 1996 een einde aan de band met het tehuis. Daarmee kwam geld vrij voor een ruimhartig giftenbeleid. Jarenlang was dit vrij willekeurig bepaald door de administrateur in samenspraak met de deken van Amsterdam. Nu werd het donatiebeleid gestroomlijnd en geprofessionaliseerd. In het vervolg verdeelde de stichting haar giften over ouderenzorg, sociale zorg en pastorale zorg. De term 'katholiek' kwam in dit beleid niet meer voor. Het bestuur stelde ferm vast 'Het RCOAK is er niet voor de financiering van de clerus'. Daarmee leek de stichting zich na 400 jaar definitief te hebben los gemaakt van haar katholieke wortels.

Deze fraai uitgegeven studie is geschreven in opdracht van het RCOAK. Het wilde daarmee, zoals de voorzitter in zijn woord vooraf schrijft de 'waas van geheimzinnigheid' afschudden die eeuwenlang om de stichting hing. Dit paste in het streven naar een open communicatie en transparant donatiebeleid. Ondanks de vlotte pen van Vis heeft het bestuur lang moeten wachten op het resultaat van de opdracht die al in 2003 werd verstrekt. Tussentijds schreef Vis nog een geschiedenis van Alkmaar en promoveerde de auteur op een biografie over de componist en musicus Julius Röntgen. Bij al deze werkzaamheden is de studie over de katholieke armenzorg wat in het gedrang gekomen. Het is te betreuren dat de auteur heeft afgezien van een notenapparaat en een literatuurlijst. Daardoor blijft de bronvermelding op zijn minst lacuneus en ontstaat de indruk dat het gebruik van literatuur beperkt is geweest. Vis kon voor zijn onderzoek behalve op een dissertatie van H.C. de Wolf die de geschiedenis van het RCOAK tot 1860 behandelt, ook terugvallen op zijn eigen studies over de Oude Manhuispoort, het Van Brienhofje en het Onze Lieve Vrouwen Gasthuis. Hij is daarmee een kenner van het Amsterdams katholicisme bij uitstek. Dat is enerzijds een voordeel bij het schrijven van een studie als deze. Anderzijds mist de geschiedenis van het RCOAK op een aantal plaatsen de noodzakelijke context en ontbreekt een

vergelijking met ontwikkelingen in de armenzorg elders. Daarvoor in de plaats komen minder relevante, soms zelfs overbodige details. Het resultaat is dat deze studie toch blijft steken in een tot het Amsterdams katholicisme beperkte blik, die enigszins afbreuk doet aan de openheid die het stichtingsbestuur met haar opdracht nastreefde.

Joost Dankers, Universiteit Utrecht

Webrecensie BMGN 126:1 (2011)

Vos, Antoon de, *Voorwaarts en niet vergeten. Leven en denken van Gerardus Horreüs de Haas (1879-1943)* (Dissertatie Groningen 2008; Zwolle: Waanders, 2008, 320 blz., ISBN 978 90 400 8560 5).

Gerardus Horreüs de Haas was een vooraanstaand vrijzinnig hervormd predikant die een sterk wijsgerig en wetenschappelijk doordachte theologie verbond met een groot maatschappelijk engagement, dat zich uitte in een actieve deelname aan de socialistische beweging. De auteur geeft een gedetailleerde beschrijving van leven en werk van deze markante persoonlijkheid. Hij doet dit door allereerst een levensschets te geven en daarna zijn theologische en wijsgerige inzichten te behandelen.

Het eerste deel heeft een chronologische opbouw. Eerst behandelt De Vos de jeugd en studiejaren van De Haas en vervolgens zijn predikantschappen in Bergum (1903-1907), Sneek (1907-1919) en Zwolle (1919-1943). De Haas komt daarin naar voren als een theoloog die met grote kracht opkwam voor het goed recht van de moderne theologie; een theologie die open en dynamisch bij de tijd durfde te zijn en dat prijs te geven wat in strijd met de wetenschap bleek te zijn. In 1903 trad hij toe tot de SDAP, waarvoor hij propagandistisch en lokaal bestuurlijk actief was. Zoals vrijwel alle rode dominees erkende hij de betekenis van het historisch materialisme, maar vond hij dit te eenzijdig omdat het geen recht deed aan de mens als religieus-zedelijk wezen. Voorts koos hij uitdrukkelijk voor de parlementaire weg. Daarom keerde hij zich in 1918 tegen de zogeheten revolutiepoging van zijn vriend Troelstra. Op het partijcongres te Rotterdam op 16 en 17 november 1918 sprak De Haas als vertegenwoordiger van de afdeling Sneek uit dat Troelstra niet alleen de situatie fout had ingeschat, maar ook de verkeerde weg had gekozen: 'Wij willen het socialisme alleen verwezenlijken als wij de meerderheid voor gewonnen hebben. Er wordt van ons verwacht een koninklijke daad: de dwaling van Troelstra te erkennen' (48). Later zou Troelstra verklaren dat hij de woorden van De Haas op het congres gesproken als de belangrijkste had beschouwd en ervaren. De Vos had er hierbij nog op kunnen wijzen dat De Haas het gebruik van wapengeweld om het socialisme te bereiken uitdrukkelijk afwees.

Anders dan vele andere rode dominees was hij tijdens het interbellum geen pacifist, maar voorstander van een volkenbondsleger. Hij sloot zich dan